

קלמ

ז"ל לא הזכירו באתרוג כלל, ולדעת זה נראה לי שאף בחוטמו כשר וכן הדין אצלי בניקב שם ולא חסר כל שהוא שכל אלו אין הדבר ניכר ואין מפקיעין בהדר כלל, אלא א"כ נסדק כל כך שיהא כנשבר כגון נסדק רובו וכמו שכתב הרב בנסדק ממטה למעלה שאף בדלא עביד כי המנק פוסל ברבו, ואלמלא כן לא השמיט התלמוד מלהזכירם, ובדינין אלו לא מסרן הכתוב אלא לחכמים, ועביד כי המנק דפסלין בלולב ודאי אף במשהו, ר"ל על הפחית שהוא באפשר להיותו כהמנק מצד הפסול שבנו, וכל שכן שבאתרוג כן, אבל בהדס וערבה לא אלא אם כן ברובו שאין ההדר נפקע בכך, וחסרון בשדרת הלולב דמתחלה מדמי ליה הרב לקטימה לפסלה בחסרון משהו כנקב שבאתרוג, אבל בשאר מקומות שבשדרה אינו פוסל, והדר ביה איהו גופיה לומר שאינו פוסל בראש השדרה אלא ברוב הקפו ורוב עביו אף בזה לבי נוקפי, שכל שבראש השדרה ללולב כחוטמו באתרוג.

ומה שכתב אח"כ בהגהה שכל אותם שנאמרו בלולב ולא באתרוג אין פוסלין באתרוג כגון כפוף כווי' סדוק עקום וכן אותם שנשנו באתרוג ולא בלולב אין פוסלין בלולב, כגון נקב וחסר וחזוית ונקלף לבן כושי ומנומר, ודאי דברים נכוחים הם וכבר ביארנו בפירושינו שזהו הטעם שלא נכללו כל ארבעת המינין במשנה אחת ר"ל שיאמר לולב והדס וערבה ואתרוג היבשים והגוללים פסולים, מפני שיש לכל אחד מהם ענין שאינו בחכירו, שציני הר הברזל אין להם מקום אלא בלולב, ולא ענביו מרובים מעליו אלא בהדס ולא צפצפה אלא בערבה ושל של ערב ה' והרומה אלא באתרוג, ומתוך כך הוצרך לשנות בכל אחד מהם משנה בפני עצמה, ומתוך כך אתה צריך לדון בענין זה בכל אותם שלא הזכרה במשנה אינו ראיה לדונה כאחד ולא כחכירו, ומעתה כפוף כווי' עקום שהזכיר הרב שנאמרו בלולב אינם דחויים² לדון בהם פסול באתרוג ולא באחרים, אלא בלולב לבד, שהוא צריך לעמוד ישר בשדרה, והרי הדס וערבה כך היא ברייתן של חנפיים⁸.

ואף הרב המגיה מביא ראיה נכונה ממה שנאמר בלולב בפסול של עקמימות וכפיפה לא שנו אלא לפניו והוא הדין לצדדים, הא לאחריו כשר דברייתו הוא, והרי האחרים אין להם פנים ואחורים, וכן הקווי' אין לו מקום אלא בלולב שיוצאין בשדרה שלו לפעמים עוקצין כעין קוצים, ואף למי שגורם כווי' באות הכף אין לו מקום אלא בלולב שעליו פשוטים ונעשה בעל מום בכווי'.

ובפסולי האתרוג שאינם נוהגים בלולב הזכיר הרב ניקב וחסר כל שהוא וחזוית ונקלף לבן כושי ומנומר, ולא הזכיר בהם כבוש ושלוק, שנראה דעתו שבכולם פסול בכבישה ושליקה ואף הרב המגיה כתבה כן בהדיא.
 (דפי דפי⁴) ראיתי להרב המגיה שהזכירו בלולב להכשירו, דלאו

¹ כן בכ"י ואולי צ"ל ושל ערלה.

² הח' הדר, בראדי מגיה שצ"ל ראויים.

³ כן בכ"י וצ"ל הנזפים (—הבדים).

⁴ טובה ליה: דעבדה דמין דמין ועיין ערוך השלם הערה 2.

כבריה אחרת היא, ואני איני סבור שיהא הלולב מתגדל כעין הדפים, ומכל מקום אם הוא כן כל שהוא כבריה אחרת ודאי נראה לו שפסול. וכיבש כבר בארנו לדעתנו שלא כדברי הרב ר' אברהם ז"ל, שאין יובש קעמ פוסל אף בראש השדרה. ומכל מקום מה שהרב המניה מביא בזה ראייה מיבשה ציצתו בירושלמי מבשר לה, הוץ מכבודו אינה ראייה דציצתו על ראש העלים נאמר, ולא על ראש השדרה.

אחר כך האריך הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל על ענין היבשות שבכולם כמה הוא שיעורו, לפי שבגמרא לא נזכר שיעור היובש באחד מן המינין כמה הוא, וטרח הרב לחזור אחר המקומות שנוכר בהם בתלמוד ענין היובש, ושנוכר בו שיעורו בכמה, ומציא שיבשה שיעורה בכדי שתהא נפרכת בצפורן. ובמומי הבכור (בכורות ל"ז) באוון שיבשה ששיעורה כל שתנקב ואינה מוציאה מפת דם. ובדברים הלחים כנון משקים כל שנתקרב נקראים יבשים. ומכריע הרב שיבשות האתרוג הוא ראוי לדמותו ליבשות הבשר שהלחות באתרוג כמו הדם בבשר, וכמו שהלכה באוון הבכור שהיא כשר לכל שתנקב ואינה מוציאה מפת דם, כך באתרוג כל שינקב ואינו מוציא לחות והוא יבש, והרי אף האתרוג והבשר שוים ששניהם אויר שולט בהם ומתיבשים בגלל, ומתוך כך ראוי להיות שיעורם שוה בזה. וזה דעת הרב ביבשות האתרוג ובדיקתו שתוחבים בו מחט בלא פלוש, ואם יש שם לחות הרי אותו לחות נראה מעט במחט, או נוקב נקב נס מעט בלא פלוש וחוזר מביב הנקב אם יצא דרך בו שום לחות, ואנו מוסיפין בו מעט עד שיצטמק כל כך שלא ישאר בו שום לחותית, וצמקו עד נאמן על יבשתו. ומכל מקום בהדס וערבה אין לשיעור זה מקום בהם, ואין דעת הרב לשער בהם בכדי שיהו נפרכין בצפורן מצד מה שאמרו (תולין מ"ו) שבין הריאה לבין אוון הבכור דלענין יבשות כל היכא דשליט בה איירא אזוקי מוין ליה כלומ' שמצד האויר הוא ממהר להתיבש, ומשום הכי לא בעינן באון הבכור שתהא נפרכת בצפורן ודיינו כשתנקב ואינה מוציאה ליחה. שכל שהיא כשיעור זה לא הדרא ובריא אחר שהאויר שולט בה, מה שאין כן בריאה שבשיעור זה הדרא ובריא אחר שאין האויר שולט ומשום הכי לא קרינן יבשה עד שתהא נפרכת בצפורן, ומכאן מכריע הרב ז"ל בכל ארבעת מינין שבלולב שמאחר שהאויר שולט בהם [לא] בעי' בשיעוריהו שיהו נפרכים בצפורן. ומתוך כך מכריע הרב בשלשתם שהמראה הירוק הוא בהם סימן הלחות, וכשהלבינו הוא סימן היבשות בהם, ונתן הרב ז"ל שיעור זה בשלשתם ר"ל לולב והדס וערבה והוסיף עוד וחזק את דבריו שבהדס וערבה אפי' היו נפרכים בצפורן אם עדין ירקות שלהם קיים, אינן יבשי' שכל שהם ירוקים חוזרים הם ללחותם על ידי שרייה במים יום או יומים ולא יהיו נפרכים.

ואני תמה על דברים אלו, שכל שהוא נפרך ביד אין שום יובש למעלה ממנו, וודאי אינו חוזר על ידי שרייה במים אחר שנתלש, וכן מה שנמנע הרב מליתן שיעור להדס וערבה ביבשות בשיעור שיהו נפרכים בצפורן מפני שכל שהאויר שולט בהם בפחות משיעור זה הוא נקרא יבש כמו שמצינו במום שבאון

קמא

הבכור. חוץ מכבודו אין כאן ראיה, שלא נאמר בן אלא כבעלי חיים שמתוך שהחומר שבהם יותר דק מאותו שבצומח, עד שהצומח נעשה חומר למרגיש פעל האויר משיגו בנקל וכל שהגיע לנקיבה ואינה מוציאה מפת דם אינו חוזר ומתרפא, ומתוך כך ראוי לומר שיהא שיעור יבשותו בכך אע"פ שאינו נפרך בצפורן, אבל ההדס והדומים לו אין בו שיעור בשנקב ואינו מוציא ליחה שמתוך דקותו אף קודם יבשותו מניע לשיעור זה אלא שאינו נפרך בצפורן, אינו יבש עד שיהא נפרך בצפורן, ומשהגיע לכך יבש הוא ואין בו עוד חורה. ולא עוד אלא שנראה שהפקע הירקות שבו וחורתו לכעין לבן עם שיעור פריכה בצפורן אחד הוא, או שמא אף קודם שילבין לגמרי הוא נפרך בצפורן, ומתוך כך שיעור הדס וערבה הוא לדעתנו כשיהו נפרכים בצפורן [אז] עד שיגיע לרקבון גמור, ומתוך כך קבלנו בשיעורו באסיפת לחותו עד שכשארם כופל את העלה הוא נשבר מצד כפילתו. אחר כך מרח הרב לחור ליתן זמן לכליון הלחות עד שלא יצמך לנסיונות שיעורן שהוכרנו, ומכריע לתת בזה זמן שנים עשר חדש לכלן, וממה שאמרו (ע"ז ל"ד.) בחרצנים של גוים לחין אסורין יבישין מותרין ופרשו בשיעור יבשותן כל שעבר עליהם שנים עשר חדש, ואם תאמר שלא מצד כלוי הלחות הוא, אלא מפני שמעם היין במל, א"כ היה לו לומר כל שנים עשר חדש אסורים לאחר שנים עשר חדש מותרין, הא משאמרו לחים אסורים יבשים מותרים, ושאלו עליה עד כמה הם לחים והשיבו בה עד שנים עשר חדש, משמע שהלחות כלה בהם לשנים עשר חדש.

ואני אומר אינם שוים, והגע בעצמך היאך אפשר לומר שההדס והערבה יעצרו בלחותם שנים עשר חדש שלא יהו נפרכין בצפורן, או שלא יכלה מראה ירקות שבהם, ואנו רואים בהם כן לזמן קצר, אלא אין הסתום למד מן המפורש בענינים אלו, אלא הכל לפי השיעור הנתון בהם, וכלולב אף לאחר שנים עשר חדש יש הרבה מהם שאין מגיעים לכלל יבשות. ועוד שהרי אף הרב כתב שכל שנותנין לב לקיימם בלחותם על ידי כריכתם בדברים לחים, אין כאן שיעור זמן, אלא הכל לפי הסימן הנתון בהם שעל ידי תחבולה אפשר להעמידם בלחותם יותר יותר משנים עשר חדש. ודבר זה לדעתי יפה מיהא כלולב ואתרוג, אבל כלולב וערבה הדבר רחוק. ובחרצנים מיהא אם העמידם במים כל שנים עשר חדש לפי דברי הרב אסורים עדין, והדבר רופף בידי וראוי להחמיר.

עוד ראיתי להרב ז"ל ישכתב בכל הפגומים שהוכרו במינים אלו להכשיר כל שמצא שלמים מצוה בשלמים בין בראשון בין בשני, משום זה אלי ואנוהו, ודבר זה ודאי ראוי וראוי יאי ויאי, שהרי אף להדור במצוה אמרו (ב"ק ט'): על שלישי במצוה, כל שכן בין פגום להדור, אע"פ שכשר כגון הפגומין שהוכשרו אף בראשון וכל הפסולין שהוכשרו בשני אלא שבדיעבד יצא בפגומין אבל בפסולין לא יצא אף בשעת הדחק, והקשה לעצמו מר' חנינא (סוכה ל"ז): ומטביל ביה זנפיק, ואם כן היה לו לצאת בשלום משום הדור מצוה, ותיריך לעצמו שר'

קמב

חנינא שנים היו לו והקצה האחד לשבעת הימים, והיה מטבל בשני ביום ראשון וכשהגיע לשני אבד ממנו המוקצה ואף ביד חבריו לא מצא שלם והיה אצלו שעת הדחק ויצא לו ידי מצוה כחסר שמטבל בו מאתמול.

ואף לגדולי הדורות ראיתי כיוצא בוו אלא שמיפס את הדברים לומר שהיה מפריש אתרוג בראשון ואתרוג בשני ונמצא שהראשון היה מותר לו בשני אחר שלא הוקצה לשבעת הימים, כל אחד ואחד יוצא בו ואוכלו למחר בלילה שעבר יום ראשון היה אוכל ממנו בתוך סעודתו, שהרי לילה שעבר ראשון של יום שני הוא, ולמחר לא מצא את השני ויצא במה שנשאר לו מאותו שאכל. ולדעתי דברים אלו במחילה מכבודם אינם כלום, ואף הלשון מעיד לנו, (וכן) שאלו כן לא היה אומר מטבל בה ונפיק, שלשון זה מוכיח שמתמיד היה בכך תמיד, וכבר ידעת מה שדרשו רבותי בבלק בן צפור במה שכתוב בו (במדבר כ"ב ד') וישלח¹ אל זקני מדין ושאלו בדרש² והלא מעולם היה שונאים זה את זה, דכתיב המכה את מדין בשדה מואב (בראשית ל"ו ל"ה) אלא מיראתם של ישראל עשו שלום ביניהם, ויש בה מקום עיון מהיכן היו יודעים ששונאים היו זה את זה ואם נתגרו זה בזה פעם אחת שמא לאיוו סיבה היה ובמלה הסיבה, אלא שהוא מדקדק מרלא כתיב אשר הכה את מדין אלא המכה כלומר שמתמיד היה בכך, אלמ' שנראה נמשכת היתה, ואף כאן מטבל בה ונפיק מוכיח שבהתמדה היה עושה כן, אלא שהדבר נראה לרעתנו כמו שכתבנו בפירושונו ובחבורנו הגדול ר"ל בית הכחירה והוא שר' חנינא הרבה אתרוגים היו לפניו, ומקצה אחד מהם למצוה לברך עליו עם הלולב, ולפעמים היה נוטל בידו מן האחרים פעם בזה ופעם בזה ואוכל ממנו, והיה נוטל הנשאר ממנו בידו ולא היה חושש להחליפו בשלם. ולא נאמר דבר זה לרעתה בנמילה שביציאת חובת המצוה אלא בנמילה שמדרך חסידות כמו שהיה ידוע שהיה לולב ואתרוג בידם כל היום³ ומכל מקום כשהיה נוטל נמילה של מצוה ובברכה אין ספק ששלם היה נוטל ובו היה מברך, שכל שאפשר בשלם אין דרך בני אדם לצאת כחסר, וכל שכן לשלימים שאין דרכו של שלם בחסר, אלא שלא דבר על נמילת המצוה אלא על אחיות כל היום, ואלו היה פסול לגמרי ודאי אף בשאר שעות היום היה הוא מחליפו בשלם, אלא מתוך שלא היה קפיד בדבר למדנו שכשר היה בשאר הימים בדיעבד אף לנמילת הברכה ואע"פ שאמרו ונפיק דמשמע דאנמילה של מצוה קאי. מכל מקום מאחר שמנהג חסידים היה ידוע בכך, הרי הוא אצלם כחובה עד ששם יציאת ידי חובה נופל עליו, או שמא מקצה היה אחד לכל יום ולמחרתו היה יוצא בשל אותו היום וכשעת סעודתו אוכל משל אתמול, וכשהיה עומד מן השלחן היה אותו שאכל ממנו

¹ יצ"ל ויאמר מואב וגו'.

² במדבר פ"ב, ובתנחומא (הישן והחדש) ריש פ' בלק, ובסנהדרין ק"ה הדרש הזה מבלי הכאת ראייה מהפסוק המכה את מדין.

³ כירושלמי סוכה פ"ג ה"א ובבבלי סוכה מ"א:

קמג

מוזמן לפניו והיה מעכבו בידו כדרך החסידים, ולא היה חושש להחליפו בשלם על הדרך שכתבנו, וכבר הארכנו בו בפירושו ובחבורנו הנדול.
עד כאן השגנו במה שכתב הרב ר' אברהם בר דוד ז"ל ובמה שהגיה עליו הרמב"ן ז"ל, ויקבלו הרבנים תשובתם מצעיר קמני תלמידיהם, האוהב את דבריהם, ומשתעשע בהם ומתגעגע עם ספריהם, כבן המתחמא לפני אביו.

ועוד ראיתי אחר כן להרב ז"ל ערבר בענין נענוע לסתירת מה

שנהגנו בו אנחנו ואבותינו ורבותינו נוחי נפש בכל גלילותינו אלה. והביא תחלה לשון הרב ר' יצחק אלפסי ז"ל בנסח זה: כיצד הוא מנענעו כדאמרי' התם (סוכה ל"ו:) לענין שתי הלחם ושני כבשי עצרת כיצד הוא עושה מניח שתי הלחם על שני כבשים ומניח ידו תחתיהם ומניף מוליך ומביא מעלה ומוריד, אמר ר' יוחנן בר אבא מוליך ומביא למי שארבע רוחות שלו מעלה ומוריד למי שהשמים והארץ שלו. במערבא מתני הכי אמר ר' חמא בר עוקבא אמר ר' יוסי בר חנינא מוליך ומביא לעצור רוחות רעות מעלה ומוריד לעצור מללים רעים. אמר רבא וכן בלולב וכן המנהג. איכא מאן דאמר צריך לנענע שלשה פעמים בהולכה והבאה חוץ ממוליך ומביא מעלה ומוריד, וגמר לה מנגרא דבני מערכה¹ דגרסי התם רב חייא בר אשי תני בשם רב השכים לצאת לדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע מגלה וקורא בה. תני צריך לנענע שלשה פעמים על כל דבר ודבר² ר' זעירא בעי הכין חד והכין חד או דילמא הכין חד והכין חד, כלום' ההולכה אחת וההובאה או דילמ' ההולכה וההובאה שתיהן אחת דאלמ' נענוע זה חוץ ממוליך ומביא מעלה ומוריד הוא. עד כאן ההלכות.

ואחר כך כתב הרב בנסח זה: ורבים סוברים ששלשה נענועים אלו שהצריכו כאן על כל דבר ודבר, הם נענועים קטנים שאין בהם הולכה והבאה, וכך הוא עושה מוליך ומנרנד הלולב שלשה פעמים ומביא מנרנד שלשה פעמים, וכן במעלה וכן במוריד, נמצא שמנענע עשרים וארבעה פעמים נענועים קטנים שאין בהם הולכה והבאה אלא נדנוד הלולב לבד. ואף הרב ר' משה ז"ל לדעת זה כתב כן בחבורו. ע"כ לשון הרב ז"ל.

ואמר על זה אח"כ: ואני אומר שמעו בפירוש הירושלמי וטעו בפירוש דברי הגאונים, ופירוש בסוגיא הירושלמית צריך לנענע ג' פעמים, כלום' שינענע הלולב בהולכה והבאה, ובעי ר' זעירא ההולכה נענוע אחד וההובאה נענוע אחד ודיו בהולכה אחת, או דלמא הולכה והבאה פעם אחת מיקרי. וצריך שיוליך ג' פעמים ויביא שלשה פעמים ור' זעירא ג' פעמים דמתניתא קא מיבעיא ליה מאי ג' פעמים אי הכן פעם אחת והכן פעם או ההולכה וההובאה שתיהן אחת הן. והביא הרב ראיה ממה שסמכו

¹ירושלמי סוכה פ"ג ה"ח בנסחא אחרת.
²גליתא בירושלמי.

קמז

שם תני צריך לכסכם ג' פעמים בכל דבר ודבר ור' זעירא בעי הכן חד והכן חד או דילמ' הכין חד והכן חד, וזו הבעיא פשוטה ומבוארת בתלמוד שלנו במסכת נדה (ס"א: במשנה) במאי דאמרו שבעה סמנין מעבירין על הכתם רוק תפל ומי גריסין וכו' וצריך לכסכם ג' פעמים על כל אחד ואחד ובעי עלה ר' זירא¹ איתויי ואמטויי תרי או דילמא איתויי ואמטויי חד תיקו. והנה בכאן שהבעיא של ר' זירא אינה אלא בפירוש שלשה פעמים דמתניתין אם ההולכה וההובאה נקראים פעם אחת או שני פעמים וזו מלמדת על הברתה, שאף הבעיא הראשונה כל ספקתו של ר' זירא על שלשה פעמים דתני במתניתין היא, אבל על כל דבר ודבר פירושו על כל פרק ופרק שמנענעין בו את הלולב בהודו לה' תחלה וסוף, ואנא ה' הושיעה נא, כשם שפירש כל דבר דגבי כתמים בכל אחד משבעה סמנים שמסכסכין בהם.

וכתב עוד בנוסח זה: וזו לפי הנסחא הזו שכתבנו אלו הגאונים, אבל בסוגיא ירושלמית שלנו אין בה גבי סימנין דקתני במתניתין אלא צריך לסכסך ג' פעמים ור' זירא בעי וכו' ואין כתוב בהם דבר ודבר, ומ"מ בין לנסחא אות הגאונים בין לנסחאות שלנו הדבר פשוט שאין בלולב אלא ג' פעמים של נענע של הולכה והובאה, וכן פירוש דברי הגאון שהוזכר בהלכות, צריך לנענע ג' פעמים הולכה בכל פעם מלבד מוליך ומביא מעלה ומוריד, לומר שחזור אח"כ ומוליך ג' פעמים.

וכתב עוד הרב, שדברים אלו הכתובים בהלכות של רבנו חננאל הם, וזה לשון רבנו חננאל וכתוב בפרושו כיון ששנינו לולב שיש בו שלשה כדי לנענע בו כשר, אמרנו היאך היו מנענעים בהודו לה' תחלה וסוף ובאנא ה' וגו', ונענע זה זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד ששנינו במשנתנו בענין שתי הלחם וכבשי עצרת, אמר רבא וכן בלולב וצריך בהולכה והבאה ג' פעמים זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד. וכן קבלנו מאבותינו והעמידנו על עיקר זה בתלמוד ארץ ישראל דגרסי התם צריך לנענע ג' פעמים על כל דבר ודבר ובעי ר' זעירא הכן חד וכו' כלומר ההולכה תהשב פעם אחת וההבאה פ"א, או ההולכה וההבאה פעם אחת וצריך להוליך ולהביא ג' פעמים, וכן תני בנדה סמנין שמעבירין על הכתם צריך לכסכם ג' פעמים על כל אחד ואחד, ור' זירא בעי וכו' ולא אפשרי, [וכיון דלא אפשרי] עבדינן לחומרא ג' פעמים הולכה והבאה בכל אחד ואחד. אלו הם דברי רבינו חננאל ז"ל. והם הם הדברים שכתב רבינו הגאון בהלכותיו ודבריו מפורשים לומר שנענע זו היא מוליך ומביא וחזור ומוליך ומביא וחזור ומוליך ומביא, שיהיו ג' פעמים, וכן יראה מדבריו שעיקר נענע האמור בלולב בין בשעת נטילה בין בשעת ההלל הם נענע הולכות והבאות אלו, ורבא דקאמר וכן בלולב הצריך עוד למוליך ומביא ומעלה ומוריד פעם אחת לקיים מצות הנופח בכבשי עצרת, ובמדרומה שהוא מנענע תחלה בהולכה והבאה ג' פעמים שהוא עיקר הנענע וחזור ומוליך ומביא מעלה ומוריד לעצור רוחות רעות ומללים רעים. זה דעתו של רבינו חננאל ז"ל.

¹ שם כ"ג. לפיננו ר' ירמיה.

קמה

וכתב אח"כ: ורבינו ז"ל כתב בהלכות בלשון איכא מאן דאמר מפני שלפי הגמרא שלנו אין בלולב אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד וזהו נענוע השנוי בו בכל מקום, ומעיקרא הוה סלקא דעתן [נענוע] דקתני מוליך ומביא הוא. ורבא חירש והוסיף שאף הוא מעלה ומוריד כדרך כבשי עצרת אבל נענוע אחר לא.

והירושלמי חולק עם הבבלי, אי נמי קא סבר רבא מוליך ומביא ומעלה ג' פעמים אבל מוריד אינו מן המנין וחידושו של רבא הוא להיות מעלה כדי להיות העלאתו במקום נענוע אחר. ואם באנו לסמוך על הירושלמי אף אנו נאמר במוליך ומביא ג' פעמים, ואחר מעלה ומוריד פעם אחת ודיו, וכן נהגו הראשונים וכדכתב רבינו בהלכותי' וכן המנהג.

אלו הם דברי הרב, וכשבאנו לחקור עליהם אנו רואים שהוא סובר שהדברים שכתב הרב הגאון ז"ל בהלכותיו הן הן דברי רבינו חננאל ז"ל ומתוך כך הוא אומר שהמפרשים בדברי הגאון בנענועים זו נענועים קמנים שאין בהם הולכה והבאה אלא נדנוד הלולב לבד, וכן הרב רבינו משה ז"ל שכתבה בדעת הוזה בחבורו מעו בפירוש הירושלמי ומעו בפירושי הראשונים.

ותחלה אני תמה על מה שכתב שנמצא מנענע כ"ד נענועים, ולדעת המפורשים כן ושאר אנו ככללם, אין כאן אלא שנים עשר נענועים ג' בהולכה וג' בהבאה וג' בהעלאה וג' בהורדה, ואיני יודע אם נודמנה שגיאה בספר שהגיע לידו, וא"כ כאן מעות סופר או שמא הוא סובר כדעת אותם המפרשים שנענועים אלו שהם במוליך ומביא מעלה ומוריד, הוא חוץ ממוליך ומביא העשוי בתחלה [ראשונה] על שם נטילה, והשניה על שם עצירת רוחות ומללים רעים ושהיו שלשה נענועים בכל אחד מאלו והם כ"ד נענועים, ושמה זהו לדעתו לפי סברת אותם המפרשים שהוא מחזיק אותם כמיעים מה שכתב הרב ר' יצחק אלפסי ז"ל שנענועים אלו צריך שיהיו ג' בהולכה והבאה והוא הדין העלאה והורדה חוץ מאותם הראשונות וכמו שכתב הרב ר' יצחק אלפסי ז"ל: חוץ ממוליך ומביא מעלה ומוריד, ואומר הרב בסברתם שאף הראשונות מנענע ומצאו עשרים וארבע, וזו מ"מ אינה כונת רבינו משה ז"ל ואף לא כונת הרב ר"י אלפסי ז"ל לדעתנו כמו שנבאר, אלא שמ"מ נניח דברים אלו ונקח הענין בדברי הגאון וכדברי הרב רבינו משה ז"ל, שהוא נוטל הלולב ומוליכו ומנענע שלשה נענועים בהולכתו ומביא ומנענע שלשה נענועים בהבאתו ומעלה ומנענע ג' נענועים בהעלאתו ומוריד ומנענע ג' נענועים בהורדתו עד שנמצא מוליך ומנענע שלשה, ומביא ומנענע ג', ומעלה ומנענע ג', ומוריד ומנענע ג' שנמצאו שנים עשרה נענועים שכך הוא דעתי בדברי הגאון ז"ל. ומה שאמר צריך לנענע ג' פעמים בהולכה ובהבאה הוא הדין להעלה והורדה, אלא שקצר את הדברים. וכן מה שאמר חוץ ממוליך ומביא מעלה ומוריד פירושו חוץ ההולכה וההבאה והעלאה והורדה, כלומר שלא דיו בהושמתם אלא שבכל הושמה ינענע שלשה שזהו פרושנו בדברי הגאון כמו שכתבנו במקומו. וסובר הרב שזה שכתבו הרב ר' יצחק אלפסי והרב רבינו משה ז"ל על סמך מה שכתב רבינו חננאל, ומתוך כך נזר שמעו בפירוש דברי הראשונים ובפירוש הירושלמי, ובמחילה מכבודו

קמו

לפי מה שפרשנו בדברי הרב אלפסי על סמך מה שכתב רבנו משה ז"ל שהיו דבריו תרומות מתרומותיו מצד שהיה שלישי לקבלתו, הרי אנו מודיעים שלא מעו לא בדברי הראשונים ולא בפירוש הירושלמי ודבר ברור הוא שמה שכתבו הרב ר"י אלפסי והרב רבינו משה ז"ל אינם דברי רבינו חננאל ז"ל, ולא נכתבו דבריהם על סמך רבינו חננאל כלל, והיה לו להרב לדקדק בלשון, שהרי לשון ר"ח ז"ל: אלא צריך לנענע בהולכה והבאה ג' פעמים זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד, וכן אחר שהביא לשון הירושלמי כתב: ההולכה תחשב פעם אחת וההבאה פעם אחת, או ההולכה וההבאה פ"א נחשבים וצריך להוליך ולהביא ג' פעמים, והרי שהוא מפרש ג"פ, שאם ההולכה אחת וההבאה אחת יוליך ויביא ויעלה ויוריד תחלה ואח"כ יוליך פ"א ויביא פ"א ויוליך פ"ב ויביא פ"ב ויוליך פ"ג ויביא פ"ג, חו ודאי לשיטה זו צריך לפרש על כל דבר ודבר על כל המקומות שצריך נענוע כגון בשעת הברכה ובהודו לה' תחלה וסוף ובאנא ה' הושיעה נא, ושאינ כאן נענוע עלים ושדרה כלל אלא שיוליך ויביא ויעלה ויוריד תחלה ואח"כ יוליך ויביא ג"פ, וכמו שכתבנו אף אנחנו שיטתו בפירושו ובחבורנו הגדול. וכמה הדברים זרים שלדעת זה מה ענין שלא יעלה ויוריד בכפולו על הצד שהוא מוליך ומביא, וכן מה ענין שאחר שהוליך והביא והוליך והוריד יחזור ויוליך וכו'. אלא ודאי אין דעת הרב ר' יצחק אלפסי ז"ל אלא כדעת הרב רבינו משה ז"ל שאינו כופל בהולכה והבאה ולא בהעלאה והורדה אלא שבגמרא שלנו לא יצא לנו אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד בלא שום נענוע אלא בהושטה לבד כעין תנופת שתי הלחם וכבשי עזרת, וחידיש הירושלמי שצריך לנענע ג' פעמים על כל הושטה והושטה בנענוע שדרה ועלים שלשה בהלכותו ונ' בהבאתו ונ' בהעלתו ונ' בהורדתו, וכבר מצאנו כוונת שובת שאלה של גאונים. ומה שכתב לנענע ג"פ בהולכה והבאה, פירושו אף בהעלאה והורדה, אלא שהדברים מקוצרים ומונחים להבנה קלה, וכן מה שאמר חוץ ממוליך ומביא ומעלה ומוריד פירושו לבד מן ההשמות, כלומר שלא די בהושטתו אלא שינענע שלשה בכל הושטה מארבע הושטותיו שהוא מושיט. וכדברי הרמב"ם ז"ל.

ולשון הגאונים שרמונו עליהם הוא בנוסח זה: לנענע הלולב ששאלתם עליו היאך הוא הרי אמרו (מנחות ס"ב.) על תנופת שתי הלחם וכבשי עזרת שמניח הלחם על הכבשים ומניח הכהן ידו תחתיהם ומניף מוליך ומביא מעלה ומוריד, ואמר רבא וכן ללולב. ולא מצינו בתלמוד עורף) אלא דבר זה מה שאמרו (ברכות ל') לולב ומנענעו, וכן היכן היו מנענעין (סוכה ל"ו:) וכן לולב שיש בו ג' טפחים כדי לנענע (שם כ"ט: במשנה), אלמא לנענע הוא צריך. ולא ידענו כמה, אבל בגמרא דבב"ב מערבא (ירושלמי סוכה פ"ג ה"ח) מפרש שלשה פעמים על כל דבר ודבר, אלא שנשתפקו אם קורא ההולכה לבד דבר אחר וכן ההבאה וכן ההעלאה וכן התורדה עד שינענע בכל אחת מהן שלשה, או

שמה ההולכה וההבאה אחר, וינענע בין שתיהן שלשה וכן בהעלאה והורדה, ולא איבריא ונקמינן לחומרא ותשבינן לכל חדא מניה כחדא ונמצא שנים עשר נענועים. בכל נטילה וכדומה לנו שתשובה זו היתה מדברי רבינו נסים ז"ל, ואלו ודאי דברי הרב רבינו משה ז"ל. ונראה לנו שאף הם דברי הרב אלפסי ז"ל על הפרק שישבנו את דבריהם, ונמצא שלא מעו בדברי הראשונים. ואחר שכן אף אנו מודיעים להרב — מחילה מכבודו ועל סמך מוסרו וענותו — שלא מעו ג"כ בפירוש הירושלמי, ולא עוד אלא שאני מביא ראיה ברורה שזו שאמרו על כל דבר ודבר אינו חוזר על הפרקים שאדם מנענע בהם כפירוש רבינו חננאל ז"ל, שאלו [כן] היה ירושלמי זה בא על משנת היכן היו מנענעין, ושיהא לשון תלמוד הירושלמי היכן היה מנענעין כהודו לה' תחלה וסוף ובאנא וגו' ויאמר על זה צריך לנענע ג"פ על כל דבר ודבר [והיה] ראוי לומר כן ר"ל על כל מקום מאותם המקומות שהוזכרו. אבל הירושלמי זה לא בא על משנה זו, אלא על משנת מי שהיה בא בדרך ואין בידו לולב לכשנכנס לביתו יטול על שלחנו ואין ספק שכבר התפלל בדרך, אלא שלא היה בידו לולב ליטלו וכשנכנס לביתו נוטל ומברך עליו ויצא בו. וא"כ נטילה זו אינה בשעת ההלל שיהא הענין נופל על הפרקים, וכן שבתחלת ירושלמי זה (שם) אמרו המשכים לצאת בדרך מביאין לו שופר ותוקע לולב ומנענע וכשמגיע זמן קריאת שמע קורא ומתפלל, והו נוסח הירושלמי. וע"ז סמך ואמר תני צריך לנענע ג' פעמים על כל דבר ודבר, והרי משכים אינו מתאחר לתפלה לפי זה הירושלמי. ואע"פ שבגמרא שלנו אמרו (ברכות ל'). על אבוב דשמואל ולוי דכי הוו בעי למיפק לאורחה הוו מקדמי ומצלי. והם גורסים בבביתא זו וכשיגיע זמן קריאת שמע קורא, ואין גורמין בה ומתפלל. מ"מ הירושלמי הולך על שימת ר' שמעון בן אלעזר שאמר (שם) וכשיגיע זמן ק"ש קורא ומתפלל דמסמך נאולה לתפלה עדיף. וכן שיש פוסקים שם כרשב"א. וממה שאמרו (שם) ברב אשי ולעביד מר כאבוב דשמואל ולוי, ותירץ לא חזינן להו לרבנן קשישי [מינן] דעבדי הכי. ואחר שכן אין בהשכמתו אלא נטילת לולב לצאת בו לבד, לא נטילה שבשעת ההלל, ועל זו הוא סומך ואומר צריך לנענע ג' פעמים על כל דבר ודבר, ונטילה זו מיהא בעי על כל דבר ודבר, אלא ודאי שהוא סמוך על מה שנתפרש בתלמוד שלנו שבנטילתו הוא מוליד ומביא מעלה ומוריד, שעל כל הושטה מהם צריך לנענע ג"פ על הדרך שכתבה רבנו משה ז"ל ושאונו מפרשים כדברי הגאון ז"ל. ומה שאמרו אה"כ בירושלמי תני צריך לכסכם ג"פ ובעי ר' זעירא הכין חד והכין חד, ואע"פ שאינן דומות בענין לפי דעת הרב שסובר לסתור פירוש זה בכך, נתגלגלה בכאן מצד דמיון לשון השאלה וזהו דרך התלמוד תמיד במקומות רבים חדל לספור, אלא שאני מביא מעט דרך דוגמא, הרי אתה רואה במסכת מנחות (כ"ו. במשנה) שעל ידי מה שנצטרך לבאר שם על הסולת והשמן שמעכבין זה את זה ימשך לומר (שם כ"ח במשנה) על ארבע ציצית ועל ארבע פרשיות שבתפילין שנמשכו מחברי הגמרא לבאר עניניהם (שם) אע"פ שהיה מקומם ראוי יותר

קמח

במקומות אחרים, וכן בכמה מקומות. ואחר שכן אין הכרח לבאר ג' פעמים שבלולב כדרך ג' פעמים שבכסוס כמו שסבר הרב אלא הא כדאיתא והא כדאיתא, ועל דמיון לשון השאלה נתגלגלה כאן וכ"ש שאף לפי הענין יש בהם קצת דמיון.

ואנו צריכים לבאר ענין הכסוס כדי לבאר לך סברא זו, והוא ששינוי (גדה ס"א:) שבעה סמנין מעבירין על הכתם כלומר לכדוק בהם אם היה כתם זה דם ולטמא, או צבע אחר ולטהרו, והוא שאם עבר הכתם בהעברת סמנים אלו בידוע שדם היה, ואם לא עבר בידוע שצבע אחר היה. ושבעת סמנים אלו וענין בדיקתם אם הוא דוקא לטהרות או אף לבעלה הכל מפורש שם כהלכתו, אלא שאין לנו עכשיו צורך בכך. אלא במה שאמרו עוד עליהם במשנה וצריך לכסכם ג' פעמים על כל אחת ואחת, כלומר שבשעה שהוא נותן הסם על הכתם יפשפש את הבגד באותו הסם באצבעו ג"פ, ושאל ר' זעירא הכן חדר והכן חדר, כלומר שתהא הולכת אצבעו נדונת בכסוס אחת והבאתו כאחת ודיו בהולכת האצבע פעם אחת, או הכן והכן חדר כלומר שלא תהא הולכת האצבע והבאתו נידונין אלא באחת וצריך שיוליך אצבעו ויביאנו ג"פ, ונשארה בספק. ושאלה זו נשאלה בהלמוד שלנו בלשון אחר, והוא: איתויי חדר ואמטויי תרי כלומר ואין צריך אלא לאיתויי פעם אחת או דילמא איתויי ואמטויי חדר כלומר שאין שניהם נידונין אלא כאחת.

והרי בכאן הושטות שבלולב הם בדמיון הסמים והנענועים שבהושטות בדמיון הכסוסים שבסמים על הבגד, והרי אנו צריכים נענועים בהושטות וכסוסים בסמים על הבגד, ושואל עכשיו בשלשה נענועים שאנו מצריכים בכל דבר ודבר אם בהולכה וההבאה נדונים כאחת להעביר שתיהן בשלשה נענועים, או ההלכה אחת וההבאה אחת להצריך בכל אחת מהן שלשה נענועים כדמיון השאלה בכסוסין. ואע"פ שבו חלש מעט הדמיון עד שהשאלה בהולכה והבאה שבלולב הוא שאלה בנושא שההולכה וההבאה נדונים אצל ענין זה והנענוע ג' פעמים, ובכסוסים הסמים ההולכה וההבאה השאלה בנשוא, הברל מועט הוא ואין לחוש עליו וכל שכן בדבר שאפשר לא היה דמיון בענין מ"מ מדמיון לשון השאלה היה ראוי להתגלגל בה. ומעתה אין הכרח כמה שמדקדק בה הרב ששלשה פעמים שבלולב חוזר על ההולכה וההבאה כדרך ג"פ שבכסוסים עד שמוזנחיה מוכרחים לפרש על כל דבר ודבר בהא, פירושו על כל פרק ופרק שמנענעים בו כדרך פירושו על כל דבר ודבר שבסמנין חוזר על הסמנין, שאפילו לא היה שם דמיון אלא בלשון, היה ראוי להתגלגל כאן וכל שכן שהרבה דומות אף בענין וכ"ש שכבר הוכחנו שאינו חוזר על הפרקים בתשובה נצחת שהרי על הנטילה שהוא נוטל לצאת בה לבד הוא מוסב כמו שבארנו.

ונמצא שרבינו משה ז"ל והמפרשים בדברי הרב אלפסי ז"ל כדבריו ואף אנו שנמשכנו אחריהם בפירושיהם לא טעינו בדברי הראשונים אין טעות ואין שגיאה אין פרץ ואין יוצאת ואין צוחה ברחובותינו תהלה לאל.

ובאמת שבסוגיא ירושלמית שבידינו אין שם לא בלולב

קמט

ולא בכסכום על כל דבר ודבר. אלא צריך לנענע ג"פ וצריך לכסכם ג"פ, ומ"ט יש לנו לסמוך על נסח הגאונים ז"ל שכתבוהו כך, ואף לנרסא שבספרינו הירושלמיים מכיון ששאל הכן חד והכן חד וכו', משמע שאותם שלשה פעמים אינו רוצה לומר ג"פ לבד ולא עוד אלא ג"פ בכל דבר ודבר לאיזה פירוש שנפרש בכל דבר, וכ"ש שבכסכום מיהא שנויה כן במשנתנו (גדה ס"א): שלשה פעמים בכל אחד ואחד.

ואנו אע"פ שלא ראינו דברי רבינו חננאל ז"ל מפורשים במקומם על הדרך שהוא כתבם בשמו, כבר ראינו שכך היא דעתו בחידושו. ובספר הערוך¹). ואף לרבינו האי ז"ל מצאנוה באותה שיטה או קרובה הימנה, ושאר הסוגיא מוכחת שאין נענוע אחת כלולב אלא מוליך ומביא מעלה ומוריד בהושטה לבד וכדרך תנופת שתי הלחם וכבשי עצרת. וכמו שאמרו (מנחות מ"ב.) וכן לולב. ושאר הרב אלפסי ז"ל כתב בה תחלה וכן הסנהג.

אלא שזה שבררנו לפרש בו נענוע הלולב בשדרה ועלין הוא מצד שבארנו שבתלמוד שלנו אמרו וכן ללולב אין לנו להוסיף בו עוד שום הושטה אלא כעין אותם שבהנופה. וא"כ מה שחידש בירושלמי אינו אלא שהתנופה אין לו מקום אלא בהושטה, ובלולב יש מקום לזעזע הלולב בכל הושטה, ואין בזה מחלוקת בין הירושלמי והבבלי. ואף לשון נענוע מוכיח כן שאין נענוע בהושטה לבד, ואע"פ שמצינו שכל המייה נקראת נענוע כגון מה שמצינו (מ"ק כ"ז) אָבַל כיון שנענע ראשו אין המנחמים רשאים לישב עוד אצלו, ונענוע זו שמרכין ראשו ומסתיר פניו מהם, כאדם הקץ בעמידתם, וכן בענין מודים (ברכות כ"ח): כיון שנענע ראשו שוב אינו צריך, והוא הרכנת הראש דרך השתחויה, וכן מה שאמרו בהגדה (יבמות קכ"א.) אם יבואו רשעים על אדם ינענע להם בראשו, והוא ענין הרכנת הראש דרך הודאה לדבריהם, ומ"מ כל אחד מתפרש לפי ענינו ובכל אלו אין לאחד מהם מקום בנענוע, אבל לולב נענוע שלו ראוי לפרשו בזעזוע שדרה ועלין, ואף לשון המקרא כנוע עצי יער מפני רוח (ישעיה' ב') כאשר ינוע בכברה (עמוס ט' ט'). וכמנענעים ובצלצלים (ש"ב ו' ה') שהיו כולם מהירי התנועה והזעזוע ככפיפה, וכן שבמשנתנו מצינו בגמרות ישנות מדוייקות בעדותו של ר' עקיבא צופה הייתי בר"ג ור' יהושע שכל העם היו מטרפים²) לולביהם (סוכה ל"ו): ר"ל באנא ה' הצליחה נא והם לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא, ולא אמר כל העם היו מטרפין והם לא היו מטרפין אלא [אמר: והם לא היו] מנענעין כלומר שהם היו

¹עין ערך נע. ובראיה זו שמביא מדברי הערוך נמצא מקור נפתח ונאמן לדברי השנהג ערך רבינו חננאל ובמערכת ספרים ערך ערוך, מה שמביא בשם ר"ח: שכל דברי הערוך נעריבין ע"פ ר"ח ז"ל. ועיין בהקדמה להערוך השלם שחשב שם אחת לאחת דבריו ששאב מברו של ר"ח ולא חש להזכיר ג"כ דבריו בערך נע. ואין בידי דברי הג' שיר בתולדות ר"ג, ועיין תוס' סוכה ל"ז: ד"ה כרי שמביא ג"כ את הערוך.

²כן גם גירסת הרא"ש. ולפינו כגמרא מנענעין.

מטרפין אף באנא ה' הצליחה נא והם לא נענעו אלא באנא ה' הושיעה נא אלמא לשון מטרפין ולשון מנענעין אחד, ולשון מטרפין ודאי נאמר על זעזוע בתנופה מהירה ומבולבלת כענין סרף בקלפי (יומא ל"ט): וכן ביצה טרופה (ערוית פ"ב מ"ד), או ענין השמעת קול העלים מלשון עלה (בראשית ה' י"א) כתרגומו טרפא, ואע"פ שבמקצת גמרות מצאנו בשתייהם לשון מנענעים וכו' ר"ל שכל פעם היו מנענעים וכו', הנה בגמרות ישנות ומדוייקות מצאנו לשון מטרפין ואף בערוך¹) מצאנו כן, ואף בהלכות הרב ר' יצחק אלפסי ז"ל, ומתוך כך נראה לי שזה שאמרו וכן ללולב פירושו [לא] שנענעו שבו יהא בהושטה לרוחותיו אלא ר"ל במוליך ומביא מעלה ומוריד, ועדיין אין לנו במנין הנענעים כלום, ונתחדש בירושלמי שיהו שלשה נענעים בכל הושטה והושטה והוא שיהא מוליך ומנענע ג' פעמים מביא ומנענע ג' פעמים מעלה ומנענע ג' פעמים מוריד ומנענע ג' פעמים, והוא הוא המנהג שנהגנו בו אנו ואבותינו ורבנותינו נוחי נפש, וע"ד שכתבנו בדברי רבנו משה ז"ל, והוה מה שהשגנו להעמיד מנהגנו ומנהג אבותינו על מכונו, ושאר הסברות והפרושים שנאמרו בסוגיא זו ובענין זה, כבר הארכנו בהם בפירשנו ובחבורנו הגדול בארוכה, וכדעבד מיהא אין הנענעו מעכב ולא אף ההושטה, שהרי משהגביהו יצא בו כמו שבארנו במקומו, וכן אף לכתחלה אינו צריך בהולכה והבאה שיושיט הלולב או ינענעהו לרוחות שבצדדיו אלא יוליך לרוח שלפניו, וזו היא ההולכה ויחורגו אצל עצמו וזו היא ההבאה, שאף בתנופה היה עושה כן, ואע"פ שאמרו (סוכה ל"ו): מוליך ומביא למי שארבע רוחות שלו, מ"מ כשמצייר בעצמו שהוא מושל בשמים אף הוא מצייר שמושל בארבע, ואין טעם מכאן להושיט הלולב ולנענעו לארבע רוחות, ואף הגאונים כתבו שהעושה כן דעת חצוני²) הוא, והנקרנין³) מהדרין עצמן בהושמות אלו ואין דעתנו נוחה בכך.

הענין השנים ועשרים.

הוא שבחדש חסר, והוא שיש בו ר"ח שני ימים. אחד להשלמת חדש שעבר ואחד לחדש הבא, היו נוהגין לכתוב בגימין וכתובות ושאר שמרות את המנין מיום שני ואין מוקיין שהוא כך וכך ליום שני מפני שיום ראשון אינו סמנין חדש זה אלא מחדש שעבר, אלא שאם נכתב השטר ביום ראשון אנו כותבים ביום ראשון לחדש פלוני ואם נכתב ביום שני כותבין ביום שני לחדש פלוני שהוא ראש חדש או שיכתבו ביום שני לחדש פלוני שהוא יום שלשים ואחד לחדש פלוני, אבל משעבר יום שני אין מונין אלא ממנו, ואם נכתב שטר בשמיני ליום שני אין אנו נוהגים לכתוב אלא בשמונה ימים לירח פלוני סתם, והדבר ידוע שהוא מיום שני ואין לרונו מיום ראשון עד שיעשה השטר מוקדם בכך, שאין המנין אלא משני.

¹ ערך מרף.

² כ"ז דעת בעל העיטור מביאו הרא"ש בלשון זה.

³ מ"י המרדק שלא בדבר צורך, ברכות נ, ובירושלמי ברכות פ"ו בדל"ת והנוקדים.

זעין ערוך השלם ע' נקר.

קנא

ואותם התלמידים צוחו עלינו לומר שכל שאנו כותבין סתם מיום ראשון הוא, הואיל ואף הוא ראש חדרש בלשו' בני אדם, וכל שכתבו סתם הוה ליה מוקדם ומזיקין לכתוב ביום שמיני ליום שני של חדרש פלוני. עד שראיתים חוככים להנהיג כן. ואף אני הייתי מניח להם מקום בכך, אחר שאין בה שום היוק, אלא שהעמדתו בה כנגדם שלא להוציא לעז על גיטין הראשונים וכן בכתובות הראשונות ושאר השטרות ומתוך כך נשאתי ונתתי עמהם בה. נמתי להם באמת כרעתכם ידעתי גם אני שבענין נדרים אמרו (נדרים ס'.) שאם נדרו בחדש זה והיה חדרש חסר בא אחריו שיש בו שני ימים ר"ח, וראשון בהם הוא ממנין חדרש שעבר שהוא מותר באותו יום שלשים ואינו מנוי בענין נדרים מכלל חדרש שעבר הואיל ובלשון בני אדם הוא קרוי ר"ח מכלל חדרש הבא הוא. שכל שבנדרים הלך אחר לשון בני אדם. וכן ידענו שבתוספות כתבו שמכאן אנו למדים שכל שכותבין כתובה או שאר שמרות ביום ראשון של שני ימי ראש חדרש כותבין ביום ר"ח פלוני או ביום ראשון לחדש פלוני, ואין צריך לכתוב שהוא יום שלשים לירח פלוני, שלגמרי מונין מראשון, ואם היה יום שני לחדש שעבר ואם יכתבו בשני שיכתבו ביום שני לחדש פלוני שהוא ר"ח, הא מ"מ עיקר המנין מר"ח הוא, הואיל ובלשון בני אדם קרוי ר"ח, שאף בדיני ממונות בדין זמן השטרות התבאר בפרק קונם (סיג.) בשמועות עד חדרש אדר שהולכין בה אחר לשון ב"א, אלא שמ"מ חזרו בתוספות לומר שבגיטין מיהא כל שכתבו בראשון צריך לכתוב ביום שלשים לחדש פלוני שהוא ר"ח פלוני, או ביום ר"ח פלוני שהוא יום שלשים לירח פלוני, ואם כתבו בשני צריך לכתוב ביום שני לירח פלוני שהוא ר"ח או שהוא יום שלשים ואחר לירח פלוני כדי להחמיר ולהפליג בדיוק. זהו ענין דבריהם, ומאחר שהם מזיקים כן בגיטין, אף אנו נוהגים כן בכתובות ובכל השטרות על פי חכמי הארץ הלז ורבניה לרוחא דמלתא כדי להפליג בדיוק. מ"מ אין ספק שדברים אלו כלם לא נאמרו אלא כשנכתב הגמ או השטר ביום ראשון או יום שני, אבל משעבר יום שני, כל שאר הימים אין מונין אלא משני, כדין חנוכה שהיא בחמשה ועשרים בכסליו ומונין אותה משני, וכן פורים שהוא בארבעה עשר באדר ומונין אותה משני, וכן בכל החשבונות. ואף לענין נדר פשוט הוא לדעתנו שאם נדר בכך וכך עד יום שמיני לירח פלוני שאותו יום שמיני נמנה מן השני כשאר כל החשבונות, ולא נזכר בזה לשון ב"א אלא לשני ימי ר"ח, הא משעברו שני ימים אין לחוש בזה כלל, וכל המנינין אינו אלא משני, שהרי עיקר המנין לענין המועדות כך הוא, ועל מנין המועדות ראוי לסמוך, ובהדיא אמרו אין אדר בא אלא ב' צ' ב' ד' י' אע"פ שיום ראשון שלו הוא יום אחד. והדברים ברורים ומחוזרים ומנהגם של אבות תורה הוא עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.

¹שם בנדרים ס' ע"ב ד"ה חדש זה פשיטא. וכן בר"ן שם.
²עין פרש"י בגילה ל'.

הענין השלשה ועשרים.

הוא שהם נוהגים כל זמן שאירע פורים באחד בשבת שמקדימין את התענית ליום חמישי שלפניו, ואנו נוהגים להקדימו לשישי לבד אעפ"י שהוא ערב שבת, וכשראו אותם התלמידים כך צוחו עלינו למה שאנו עושים שלא כהלכה וממה שראו בסוף מגלת התענית (פ"א) כל שנשבע להתענות בערב שבת ובעריו"ם הרי זו שבועת שוא שמקצת ערב שבת כשבת ומקצת עיו"ם הוא יו"ט, ואע"פ שהם מודים שאם יארע אחד מארבעת הצומות בערב שבת בזמן שהיו מקרשין עפ"י הראיה, או עשרה כמדת בזמן הזה כגון שנה שסימנה זח"א או הש"א בפשוטה או הש"ג או זח"ג במעוברת, שמתענין בו ואין ערב שבת מפקיע. אף הם משיבים שעשרה במדת שהוא מן הצומות הקבועים, וכן הדין שהוא תענית קבוע מדברי הנביאים ונעשה על דבר של פרענות ואקדומי פורענותא לא מקדימין (מגילה ה'). אבל תענית אסתר שאינו חובה גמורה כל כך ושאין בו דין אקדומי פורענותא דאדרבא תענית של שמחה הוא, ראוי להקדימו לחמישי כדי שלא להתענות בערב שבת, ונמצא שאתם עושים שלא כהלכה.

נמתי להם בכמה מקומות אני רואה בכם שאתם יוצאים ומלקטים שמועות חיצונות ורחוקות ונגד בריאתא^(א) ומניחים את הקרובות ואת הסדרות בתלמוד ערוך שלנו, והרי הדברים פשוטים בתלמוד שלנו (עירובין מ'): שלא הוזקקו לשאול אם מתענין בערב שבת אם לאו שזה פשוט היה להם שמתר אף בתענית של רשות ר"ל שאינו מתעניות הקבועים אלא ששאלו במי שמתענה בו אם רשאי להשלימו עד חשיכה כשאר הימים או אם צריך לאכילת קימעה בשעה התכופה לכניסת שבת כדי שלא ליכנס כשהוא מעונה לשבת, ושאלת השלמה זו אף בתעניות הקבועים שאתם מורים בהם היא מתפשטת, שהרי אע"פ שהשאלה היתה בתענית של רשות כדקאמר^(ש) הני בני בר בי רב דיתבי בהעניתא במעלי שבתא מהו לאשלומי, הרי התשובה מוכחת שאף בתענית הקבוע הוא מסופק בכך שהרי היו מביאין ראיה שלא להשלימו מר' עקיבא (שם מ"א). שבתשעה באב שחל להיות בערב שבת התענה בו, ולערב ר"ל ברגע התכופ לכניסת שבת הביאו לו ביצה מגולגלת וגמעה בלא מלח, ולא שהיה תאב לה אלא להראות בה הלכה לתלמידים, כלומר שירגישו בו שמאחר שגמעה בלא מלח לא יוציאו דין שלאכילה עשה כן, אלא להלכה שלא יכנס לשבת כשהוא מתענה לגמרי, והעלו בו לדעת ר' יוסי שהוא מתענה ומשלים, ונפסקה שם בהדיא הלכה כר' יוסי. אלמא שאף בתענית הקבוע כגון תשעה באב לזמן שלהם שהיו מקרשין ע"פ הראיה והיה אפשר למ"ב לחול בע"ש, והוא הדין לעשרה במדת בזמן הזה היה ר' עקיבא סובר שאינו משלים, ושאף בתענית שאינו קבוע כגון הני דבני בר בי רב היה ר' יוסי סובר שמשלים, דלענין השלמה קבוע ושאינו קבוע חדא מחתא נינהו, שאלו היה חלוק ביניהם בענין זה לא היתה התשובה לשאלה מיהא לדעת ר' יוסי, שהרי היה לו להשיב עד

קנג

כאן לא [אמר] ר' יוסי דמשלים אלא בתענית של ארבעת הצומות הקבועים כזה של מ"ב. אבל תענית של רשות כהא דבני בי רב לא, אלא דודאי חדא מחתא ניהו, ובכלהו לר' יוסי שהלכה כמותו ובכלהו מתענה ומשלים ולשון מתענה לכתחלה משמע. אלמא שאף בתענית שאינו קבוע כלל מתענה לכתחלה ומשלים כל זמן שיש בתענית איזה סרך מצוה אע"פ שאינו חובה כגון בני דבני בי רב, שפירושו התלמידים שהיה דרכם שהיו מזרוזים עצמם ומקבלים תענית עליהם בע"ש שהוא יום האחרון שבשבוע, כדי לחזור בינם לבין עצמם תלמודם שלמדו בשבוע זו בפני רבותיהם. ואע"פ שאין תענית זה חובה ולא מצוה גמורה, הואיל ויש בה סרך מצוה לקיים תלמודם בידם מתענה בו לכתחלה ומשלים, ואף תענית אסתר ממין זה הוא שאע"פ שאינו מארבעת הצומות הקבועים, מ"מ יש בו סרך תפלה ופרסום הנס מביא ליתן בו הודאה ושבח לבורא ית' על הנסים ועל הגבורות, וכן יש בו סרך קבלת אבות יסוד אנשי כנסת הגדולה, ומדכתיב וכאשר קיימו על נפשם ועל זרעם דברי הצומות וועקתם. ואף למי שמפרש בני בי רב בתענית שהיחידים התלמידים מתענין על הגשמים שלא מתקנת ציבור אלא מאליהן, והוא שאחר שעברו שבע תעניות אחרונות ולא נענו אין נוזרין עוד תענית על הצבור אלא שעומדים כנוזפים למקום והיחידים מתענין עד שיצא ניסן, ופירשו בתעניות של יחידים אלג. שלא היה להם יום קבוע, אלא שבחורים איזה יום לעצמם זה בכה וזה בכה. אף זה אינו חובה ולא מצוה גמורה אלא שיש בו סרך מצוה של תפלה בהכנעת הלב. ומ"מ הפרוש אינו נכון שלא היו היחידים מתענים על הגשמים אלא בשני ובחמישי, ועיקר הפרוש בבני בי רב הוא כמו שפירשנו, ונמצא שכל תעניות שיש בו סרך מצוה או איזה צד של שבח והודאה או תפלה מותר לכתחלה להתענות בע"ש ולהשלים.

וא"כ זו שבטגילת תענית אנו מפרשים אותה במתענה שלא לשום כונה טובה אלא מצד עסקו או איזה סבה של רשות שלא לשום כונה טובה בעולם. ולא עוד אלא שיש מי שכתב שאינה הלכה כלל, ואף של רשות גמור מתענה בו ומשלים, ומפרשים זו על בני בי רב שלא לכונת חזרת תלמודם הוא אלא שבמקרה הם נמשכים אחר שמועותיהם וכן הדין לדעתם בכל רשות שבעולם, ומביאין ראיה ממה שאמרו בירושלמי¹ (תענית פ"ב ה"ב) ר' אבון ציים כל ערובת ראש השנה ור' זעירא ציים כל ערובת שבתא, ובמקום אחר אמרו (שם) בכל מתענין חוץ משבתות וימים טובים וראשי חודשים וחנוכה ופורים. ומתענין לכתחלה משמע. ובמקום אחר אמר²

¹ בירושלמי שלפנינו: ר' יונתן ציים כל ערובת ריש שתא ר' אבון ציים כל ערובת שובא. ר' זעירא צם תלת מאון וכו', ובירושלמי נדרים פ"ה ה"א ר' יונתן וכו' ר' אבין ציים כל ערובת סוכה וכו'.
² בירושלמי נדרים פ"ה ה"א רבי יעקב בר אחא וכו'.

קנד

ר' אחא מפקד לסופריו מאן אתא שאל מנכון אתון אמרין ליה בכל מתענין חוץ משבתות וימים טובים וחול המועד ור"ח וחנוכה ופורים. ואף בשאלתות של רב אחאי כשהזכרה שמועה זו של עירובין (מ'): לא נאמר שם בני רב, אלא בלשון זה הזכרה: אלא מאן דיתבי בתעניתא במעלי שבתא מהו לאשלומי, ולשון זה מוכח שכל התעניות בכלל. ומ"ם אני מפרש את כולם באיזה סרך של מצוה או שבח והודאה בזכירת מה שנעשה שנמצא תענית אסתר בכללם.

ואף בסופרים (פכ"א ה"ג) מצינו שהבכורות מתענין בערבי פסחים ר"ל להודאה ושבח לשם מכת בכורות שהיה גמר הגאולה, וכן אמרו (שם) שהזנועין מתענין בו ג"כ אע"פ שאינם בכורות, כדי ליכנס לפסח בתאבון.² ואיני מביא ראיה ממה שאמרו בפסח שני (פסחים ס"ה:) מר בריה דרבינא יתיב כלה שתא בתעניתא בר מעצרתא ופוריא ומעלי יומא דכפורי, דההיא אף בשבת היא מבעיא והוא חלק אחד מן התעניות כמו שביארנו במס' פסח שני, ואם ביארנו שאין הלכה כמותו שהרי אף לר' אליעזר בשבת מיהא אסור שלא אמרה אלא בימים טובים מטעמא דכלה לה' או כלה לכם, וכן כתבנו שנראו קצת מפרשים מר בריה דרבינא קבלת תעניות היתה ובכלל, אלא שהיה מוציא מהם עצרת ופורים ועיו"כ וכל ששבת בכלל אינו מפסיק וישראל³ מקור ראיות [למה] שכתבנו ברורות כשמש בלא שום פקפוק.

וחזרנו לשטתינו שכל תעניות כיוצא באלו מתענין ומשלימין בערבי שבתות ובערבי ימים טובים בלא שום פקפוק, וזו של מגילת תענית (פ"א) אם הלכה פירושה בשאין שם שום כונה, או שמא אינה הלכה, שהרי הדבר ידוע שלענין שבועת שוא אינה הלכה שהנשבע להתענות ערב שבת אינה שבועת שוא, אדרבה חלה וחלה, וצריך לקיימה ועובר בבטולה כמו שבררנו במקומו.

זו היא שטתינו שעליה סמכנו אנו ואבותינו ורבותינו הקדומים שלא להצריך בו הקדמה לחמישי. ואף הרב הגדול הראב"ד כך הוא דעתו אלא שהוסיף בפירושו שאע"פ שמתענה ומשלים דוקא שלא לאכול בעוד שהחמה בעולם, ואע"פ שהיא בשקיעתה אחר שדמדומי חמה עדין נוצצים, אבל מששקעה החמה לגמרי שאינו אלא תוספות אינו נמנע מלאכול מתורת תענית, שאין תוספות לתענית במקום שתוספות שבת לוקה⁴, וכתב בלשון זה:⁵ ולו נהגו בתענית אסתר שחל

¹בפ' בראשית סוף פ"א, ומובא בתנחומא בראשית ס' ג', ועיין תוס' עירובין מ"א

ד"ה שאני,

²וכן בירושלמי מסחים פ"י ה"א,

³כן בכ"ו ואולי צ"ל ויש לי,

⁴כן בכ"ו ואולי צ"ל איכא,

⁵וכן מביא לשינוי המ"מ רמב"ם הלכות תענית ס"ה ה"ה.

קנה

להיות בערב שבת שאוכלין תיכף ליציאתם מבית הכנסת, ואין ממתינין עד חשיכה.

והדברים נעים ונעימים, ברורים ותמימים, ומנהג אבותינו תורה היא מורשה לנו ולבנינו עד עולם בעזרת שדי ובישועתו, אמן.

הענין הארבעה ועשרים.

הוא שאנו נוהגים לוטר אבינו מלכנו בשבת של ראש השנה ושל עשרת ימי תשובה, והם אינם נוהגים כן וצוחים עלינו היאך אתם מתפללים בשבת תפלה של שאלת צרכיו של אדם, ולא ניתן השבת לתפלה של שאילת צורך, אלא לתפלה של שבת והודאה וקדוש יום השבת וזכירתו.

נמתי להם והלא אף הימים טובים לא ניתנו לתפלה של שאלת צורך, אלא לתפלה של שבת והודאה וקדוש היום טוב כשבת. וא"כ בראש השנה עצמה וביום הכפורים עצמו היאך אתם נוהגים לאמרו, אלא שהדבר ידוע שעשרת ימים אלו נתנו לתשובה וברבוי כל מיני תפלות מה שלא הותר בשאר ימים טובים. וכן הותרו בהם דברים שלא הותרו בשאר ימות השנה אף בחול, שהרי אמרו (ברכות ל"ד.) אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות ולא בשלש אחרונות, ובכאן נהגו רוב הגאונים להוסיף בכלם חוץ מברכת רצה. והרי יש בהם שאלת צורך על החיים ועל הפרנסה מפני שאותם הימים נתיחדו לתשובה ולרבוי כל מיני תפלות. וכן התענית שנאסרו בכל יום טוב, נהגו הרבה מן הגאונים והחסידים להתענות בראש השנה ואפי' חל בשבת, וכן בשבת של עשרת ימי תשובה ולהרבות בתפלות וצעקות ובכל מיני הכנעות, ונסח דברי הגאונים בענין זה כבר נהגו להתענות ולהרבות בתחנונים בימים אלו בין ביו"ט בין בשבת, ואם כל ישראל יכולים לעשות כך הדבר נאה וצריכים הם לכך, וכן המנהג בשתי ישיבות. ואע"פ שאנו חולקים בענין התענית, בעניני התפלות מיהא אף אנו מודים בכך. ואף לקצת הגאונים מצינו שהתירו בלילי אשמורות לקום בהם ולהתפלל כבשאר הלילות, ואין כאן חשש הסויה שאימת צבור עליהם ולא חשש בטול עונג שבת, שימים אלו לא נתנו אלא להכנעת ושבירת יצר, אלא שהזיהור שלא לעוררם בהקשה על הדלתות מחשש איסור השמעת קול, ואע"פ שאנו מתירין השמעת קול אלא א"כ כמין של שיר ושל שמחה כמו שבארנו בסוף עירובין וזכמו שכתבנו בואת המחברת², מ"מ שיטה הגאונים כך היא. והרי מ"מ התירו להתפלל בלילי שבת שבהן כבשאר הלילות, והדבר ידוע שיש בהם כמה דברים של שאלת צורך, ואע"פ שקצת הגאונים כתבו בענין זה שצריך

¹ ובמנהגי הלכות ר"ה מאריך בשם הגאונים שלא להתענות ברו"ה ומביא כשם רבי האייר רביה: שהיו פרנסי הדור הראשונים אמרו להם לישראל לכו אנלו משמנים ע"ש.
² עיין לעיל כל הענין העשירי.

קנו

שלא יאמרו באותן התחוננים דברים של שאלת צורך אלא דברי שבח ורצוי והודאה להשם, מ"מ רוב הגאונים מתירין סתם באותן התחוננים של שאר הלילות בעצמן, וכן הדין, שאם התירו בטול העונג וסבל הצער כל שכן שיתירו רבוי של תפלות בכל מין שבהם, וכן קצת גאונים כתבו בענין התוספות שנהגו להוסיף בשלש הראשונות ושלוש האחרונות, שלא אמרו אל ישאל אדם צרכיו וכו' אלא בצרכי יחיד אבל בצרכי רבים מותר, ומתירין להזכיר כל צרכי רבים בתפלה אף בשבת. ואע"פ שתפלות י"ח בלשון רבים אמורות, ואע"פ"כ אין אומרי' אותן בשבת, באלו הדין שכלם נתקנו להפלה שבכל יום והויא לה דרך [חול] וכן שנתקנו להיות כל הצריך לאדם שגור בפיו כדי שכל שיצטרך בפרט לענין אחד מהן יהא נותן לבו עליה ומרבה בכונתו, והוא שאמרו (ברכות כ"ט.) שאם בא לומר מעין הברכה בכל ברכה וברכה אומר, הכל לפי מה שצריך לו והרי זה כצרכי יחיד. וכן כתבו הגאונים שאע"פ"י שהשבת נאסר בכל מיני הספר ובכל ענין של קינה, בשבת איכה התירו לקינן בצבור דרך הכנעה ושבירת היצר מפני שיש בזכירת החרבן והתאונן על הצרות שאירעו באותו זמן חלק משרשי התשובה, וכל שעיקרו לתשובה ולהכנעה הותרו שאר התפלות אנבן, וכ"ש בימים המיוחדים לכך והכל נגדר אחר העיקר.

אח"כ נלגלו עלינו מה שמצאו בספר העיתים לרבנו אלברצלוני בנסח זה: נהגו בקצת מקומות לומר אבינו מלכנו בשבת שבכל עשית ואנן לא חוינן הכי, ובל שאומרו מעות הוא בידו, שאף שמנה עשרה שהוקבעו בתלמוד נאסרו, כ"ש אבינו מלכנו שלא מצאנוה רמוזה בכל התלמוד. נמתי להם דברי הרב נמשכים אחרי האוסרים, ואנו כבר בארנו שאין דמיון לימים אלו עם שאר הימים אף לשבת ויו"ט שבהם, שימים אלו נתיחדו לתשובה וכל מיני התפלות הם הערה לתשובה והכנעת יצר. ואע"פ שנתערבו ביניהם קצת דברים של שאלת צורך הכל נגדר אחר העקר, ומה שאמר הרב שאינה רמוזה בכל התלמוד, הלא הוא נמצא עמנו פה במסכת תענית (כ"ה:) והוא שאמרו שם מעשה ברבי אלעזר שירד לפני התבה אמר כ"ד חניות¹ ולא נענה ירד אחריו ר' עקיבא אמר אבינו מלכנו חטאנו לפניך ונענה², הרי תפלה זו היתה ידועה אצלם כתפלה חשובה. וכן הדין מפני שעקרה לתשובה וליחוד השי"ת ושאלות כלליות להעמדת העם הנבחר אשר בקיומו שישגב שמו של הב"ה ית' שמו וית' זכרו. ואע"פ שיש בקצתם דברים של שאלת צרכים, הואיל ואינם צרכי יחיד אלא צרכי רבים דרך כלל מותר, וכן שהכל נגדר אחר העקר שהוא התשובה והכנעת היצר ויחודו של הקב"ה ית' ושבח והודאה. וכיוצא בזה אמרו בתלמוד המערב ב³

¹לפנינו בגמרא כ"ד ברכות.

²בגמרא לפנינו אמ' אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה, והעיריני ידידי הרב הח, הדק. נכסר שנים בדקדוקי סופרים גורם א"מ חטאנו וגו' ואולי שנוי הנומחאות יצדיקו את רבנו כעל העתים. ³ירושלמי שבת פ"ז ה"ג, ר"ז שאל רב חייה בר בא מהו מימר רעינו פרנסינו. א"ל

קנז

ששאלו שם מהו לומר זוננו פרנסנו בשבת והשיבו טופס ברכתו ניהו,
כלומר שמאחר שעקר ברכה אינה לשאלת הצורך אלא תפלת בנין ירושלים
אע"פ שיש שם דברים של שאלת צורך, נסח דברים הוא ושיפורו דברכה
והכל נגרר אחר העקר. וע"כ נראה לי שסמכו לומר בה כן כמה פעמים
הרחמן ומוסיף בהם כל אחד כפי רצונו, לפי מה שרואה כל אחד בעצמו
מה שצריך לו, מה שאין כן בשמנה עשרה שכלם עקר כונתם ותקנתם
לשאלת צורך כמו שבארנו, ומתוך כן לא ראינו מי שמוחה בכך, אלא כל
אחד מרכה בהם כפי מה שרואה שצריך לו בשבת וי"ט כבחול, וכן הדין
והענין בנסח תפלה זו אבינו מלכנו, ומתוך כך אנו נוהגים לאמרה, והמנהג
נאה ומתקבל בעינינו, ואין אנו רואים בכך שום סרך [אסור] ורחמנא לבא בעי.

ישמע האל בקול תחנונינו, ויקבל ברחמים וברצון תפלתנו,
כמאמר נעים ומירות שאמר בקראי ענני אלהי צדקי בצר
הרחבת לי חנני ושמע תפלתי אמרי האזינה ה' בינה
הגיגי. ברוך נותן ליעף כח ולאין אונים עצמה ירבה.

